

Melioruotuose kalbos laukuose

<http://www.mediaforumas.lt/index.php?s=42&m=1&t=2008-06-21>

„Jokia stilistė tenekiša savo feldfebeliško snukio prie to, ko ji suprasti nesugeba“, - tokį nurodymą po interviu vieno dienraščio žurnalistams davė Algis Ramanauskas-Greitai. Tęsdama mintį apie straipsnių redagavimo problemas, „pasiskolinsiu“ kolegos Andriaus Užkalnio klausimą: ar mes dėl kalbos, ar kalba dėl mūsų?

Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto dekanas dr. Antanas Smetona (A. Litvinaitės nuotr.)

Straipsnių spaudoje stilius vienodai blizginamas tarsi vitrinų langai. Būna, jog sąvokos kaip piktžolės raunamos ir vietoj jų tekste sodinamos tos, kurių reikšmės diktuoja naujausias žodynas. Svetimą kalbą primenantys sakiniai renovuojami lyg seni, apgriuvę namai. Iš rašinio kaip priedainis iš dainos išplėšiamas žurnalisto ar jo straipsnio herojaus emocijos, nuotaikos ir pasaulėžiūra, išreikšta žargonais, pasikartojančiais prielinksniais, pamekenimais, ištiktukais, jautukais, jie keičiami į sklandžius žodžių junginius. Greičiausiai net Eločka Ščiukina lietuviškame leidinyje virstų kone minčių ir joms skirtų išreikšti posakių virtuoze, o koks nors filosofijos profesorius, žongliruojantis „daugiaaukščiais“ sakiniais, moksliniais, tarptautiniais terminais ir metaforomis, būtų „išrengtas iki pusės“ - kad jo kalba visuomenei nepasirodytų per sunki ar per gudri. Tad nutinka ir taip, kad po teksto taisymo ir norminimo autorius neatpažįsta savo straipsnio, o jo pašnekovas – savęs paties. Kokios to priežastys?

Apie kalbos ir jos redaktorių vaidmenį spaudoje – pokalbis su **Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto dekanu dr. Antanu Smetona**.

Kodėl, ką beskaitytume iš lietuviškos spaudos, susidaro įspūdis, kad nors ir ragaujame skirtingus patiekalus (temiška), tačiau visi jie, rodos, vienodo skonio (t.y. rašiniai tokio paties stiliaus)?

Taip, jūs teisingai pastebėjote ir labai tiksliai apibūdinote – skirtingi patiekalai, bet skonis tas pats. Dar galėčiau pridurti – sintetinis, lyg pjuvenas kramtytumei. Iš tiesų tai yra kalbos redaktoriaus darbo brokas. Jau seniai pastebėjau, kad skaitydamas kai kuriuos straipsnius ir net knygas pradedu atpažinti stilių – autoriai skirtingi, vadinasi, tai redaktoriaus stilius. O tai, žinoma, yra neleistina. Geras redaktorius turi būti teksto autoriaus pagalbininkas, nematomas palydovas, neužgožti autoriaus. Panašiai kaip šalia pianisto stovintis natų vartytojas – kuo jis nepastebimesnis, tuo geriau, bet jo darbo svarba irgi nepaneigiama. Beje, jūs ne pirmoji kelianti redaktorių profesionalumo problemas. Prieš keliolika metų Marcelijus Martinaitis tokius redaktorius yra pavadinęs kalbos melioratoriais.

Po nepriklausomybės atgavimo mūsų kalba taip lietuvinama, kad dabar kiekvienas žodis ar sakiny, bent kažkiek primenantis rusų kalbą, taip pat tarminės sąvokos iš spaudos tekstų šalinamos, nors šimtus ar kelias dešimtis metų buvo neatsiejama mūsų žodyno dalis. Ar tie kalbos „melioratoriai“ nemano, kad dėl jų požiūrio prarasime savo gyvą, mūsų tautos mentalitetą atspindinčią kalbą?

Sprendžiame paprastą klausimą – pritaikome kalbą prie naujųjų laikų ar susirandame kitą. Koks tas kitimo procesas, ką galima leisti, o ko ne, kas tinka, o kas netinka, kiek apskritai kalba kinta – tai klausimai, apibūdinantys dabartinę kalbos raidos etapą. O kai dar atsiranda manančiųjų, kad kalbos kitimas apskritai yra nusikaltimas, viskas susiveja į sunkiai išvejamą kamuolį. Taip randasi žmonių, kurie nori girdėti prieš penkiasdešimt metų skambėjusią kalbą, taip randasi tokių, kurie mano, kad nėra reikalo apskritai sukti galvos – prabilkime angliškai. Tačiau tai jau ne vien kalbininkų problemos – kalbininkai kalbos nekuria. Kalbininkai kalbą tiria, gali teikti kokių rekomendacijų, remdamiesi savo tyrimais. Kalbos ugdymo ir puoselėjimo darbas – visos visuomenės darbas. Nenorėčiau, kad pasakymas „visuomenės darbas“ būtų suprstas spekuliatyviai – „daro visi“ paprastai reiškia, kad nedaro niekas. Kad taip nenutiktų, egzistuoja visuomeninio veikimo mechanizmai. Visuomenės interesą paprastai išreiškia aktyviausioji, labiausiai išsilavinusi visuomenės dalis. Manychiau, kad tai yra mokytojai, menininkai, filosofai, aktyvūs visuomeninių ir partinių organizacijų nariai, savivaldos ir valdžios atstovai ir t.t. Todėl

Žurnalistai su kalbininkais šiuo atveju dirba vieną darbą ir, norėčiau manyti, turi tą patį tikslą, mato tas pačias vizijas. Nežinau, ar kam paranku skaidyti mūsų jėgas ir priešinti. Greičiausiai tai nutinka iš nesusivokimo ir neišmanymo: kai kurie kalbininkai (arba tokiais apsimitantys) kartais užima radikalias bekompromises pozicijas bendrinės kalbos normų ir raidos klausimais, o kai kurie žurnalistai (arba tokiais apsimitantys) aistringai stoja į bendrinės kalbos atsisakymo kelią. Ir vieni, ir kiti yra atžagareiviai.

Teigiate, kad kalbininkai kalbą tik tiria ir teikia rekomendacijas. Tačiau kodėl pabendravus su žiniasklaidos atstovais, paaiškėja, kad Kalbos komisija jiems atrodo kaip baubas, o ne kaip partnerė?

Jūsų klausimas ir atskleidžia dažną žurnalistų bėdą – gyvena gandais, nuogirdomis ir paskalomis, nieko rimtai neišmano, todėl arba ne vietoje drąsūs ir laisvi, arba be pagrindo išsigandę ir net savo stalčiuose baubus matantys. Kalbos komisija nieko nebaudžia ir niekam negrasina.

Tai gal patys kalbos redaktoriai be jokio rimto pagrindo per daug sau leidžia kištis į žurnalistų tekstus, kurie po pataisymų kai kada tampa sunkiai atpažįstami?

Kaip jau sakiau, iš tiesų esama tokių, kurie per daug sau leidžia arba nesupranta, ką daro. Todėl nueinama paprasčiausiu keliu – išmanau vieną kalbos atmainėlę, ir peršu ją visiems, reikia ar nereikia. Redaktorių prieš taisydamas svetimą tekstą visada privalo gerai pagalvoti, ar jam neįprastas pasakymas, konstrukcija, sakinio stiliška yra įmanoma kalbos atmaina, individualus stilius ar nemotyvuotai peržengta norma. Pirmuoju atveju taisyti nieko nereikėtų arba tik atsargiai siūlyti autoriui tobulinti tekstą, antruoju – taisymas būtinas (tam ir dirbame). Sugebėti atrasti tą ribą ir yra redaktoriaus meistriskumas. Deja, tikraisiais meistrais tampama po daugelio darbo metų. Žinoma, negalima nematyti ir redaguojamo teksto žanro: jei tai publicistika – erdvės skirtingai raiškiai yra daug, jei tai koks kodeksas ar ES direktyva – pageidautinas būtent sausas, nuobodus, kuo mažiau varijuojantis, tačiau aiškus ir tikslus dalykinis stilius. Šiuo atveju net įvairūs redaktoriai turėtų suvienodėti ir nelabai kreipti dėmesio į autorių ar vertėjų niurgėjimą.

Ir dar – jaunam žmogui po mūsiškės mokyklos ypač sunku išaiškinti, kad tai, kas parašyta viename ar kitame vadovėlyje, tai, kas išaiškinta vieno ar kito autoriteto – nebūtinai yra galutinė ir neginčijama tiesa. Pamirštama, kad visų redaktorių parankinė knyga „Kalbos patarimai“ („Kalbos praktikos patarimai“) yra... tik patarimai! Net neįsivaizduojama, kad ir labai autoritetingas profesorius irgi gali... klysti! Štai pavyzdys: „Kalbos patarimai“ taiso „įsivąsinti“, vienas žymus autoritetas palaiko tą nuomonę, kitas – nė kiek ne mažiau žymus – siūlo žiūrėti plačiau ir kartais netaisyti. Šiuo atveju redaktorių, aklaik besivadovaudamas „Kalbos patarimais“, elgtųsi neprofesionaliai. O jei pasitaiko žurnalistas, kuris skaitė antrojo autoriteto nuomonę – pasipila kibirkštys.

Žodžiu, autoriaus, žurnalisto stilius kaip jo veidas, ir niekas neturi teisės jo daryti. Tačiau nereikėtų su stiliumi sieti kalbos darymo, paprasčiausios beskonybės ar grafomanijos.

Galbūt spauda galėtų daugiau turėti vadinamojo stiliaus ir žodyno laisvės? Nes pastebėjau, kad tuose leidiniuose, kuriuose kalba stipriai standartizuojama, tekstai būna negyvi, atsiranda didelis atotrūkis tarp mūsų gyvenimo realybės ir tarp gyvenimo, kurį skaitome jau publikuotą.

Bendrinės kalbos normų nepaisymas – nėra teksto gyvinimas. Greičiau atvirkščiai: kai kartais paskaitau vieną kitą atseit laisvą ar nepriklausomą laikraštėlį, nesugebantį pasisamdyti redaktoriaus, paaiškėja, kad nuo to tariamo „gyvumo“ tekstas pasidaręs nesuprantamas, o pats pasijuntu lyg „Auszros“ laikais, kai dabartinės kalbos normos dar tik formavosi. Atotrūkis tarp spausdinto žodžio ir šnekamosios kalbos visada buvo ir bus. Klausimas tik toks – koks tas atstumas arba į kurį visuomenės sluoksnį lygiuojatės. Jei jums rūpi labai suartėti su girtuokliais ir valkatomis, jei norite susitapatinti su liumpenproletarais – žinoma, galima pripažinti, kad suredaguota kalba labai skiriasi nuo „žmonių kalbos“. Jei lygiuojatės į skaitantį žmogų, lankantį teatrus ir koncertus, gal dirbantį ir paprastą darbą, bet neabejingą aplinkai ir sugebantį pakilti virš pilkos buities – nemanau, kad bendrinė kalba labai jau skiriasi nuo jų kalbos. Žodžiu – svarbiausia yra atskaitos taškas. Fransua Vijonas rašė vagių žargonu, o šiandien yra klasikas, bet tai vis tiek nepasuko bendrinės prancūzų kalbos raidos. Vis dėlto jau Antikos retorikai kvietė lygiuotis į pavyzdinius tekstus, o ne vograuti bet kaip ir „bileką“.

Ar tai reiškia, kad tas skaitantis, lankantis teatrus ir koncertus žmogus neturi teisės žinoti, jog dauguma mūsų politikų tokie išmintingi, kad nemoka nė minties aiškiai suformuluoti, o mūsų „žvaigždės“ tokios iškalbingos, kad sakinio nesugeba suregzti be parazitinio „ta prasme“?

Ne, būtent to mano žodžiai ir nereiškia. Šiuo atveju kaip tik žurnalistai linkę daryti autorinį tekstą (galbūt iš baimės neįtikti kalbos tvarkytojams). Redaktorius jau mato žurnalistą „adaptuotą“ tekstą ir, aišku, tvarko jį tokį, koks jis yra. O kai du stoja – bekalbis (ir begalvis) politikas nušvinta ryškiais iškalbos pasažais. Bet juk tai rinkėjo apgavystė! Aš visada už tai, kad žurnalistas netaptų politiko kalbos (ir minčių) „perliukų“ rėčiu. Žurnalistą užduotis atskleisti rinkėjams tokį politiką, koks jis yra iš tiesų. Tam yra kabutės. Ne veltui kai kurie politikai slepiasi sąrašuose ir vengia atvirų, nesurežisuotų diskusijų – sujaukta kalba išduoda ir minčių jauką (arba atvirkiškumą). O kaip gi valdysis mus, jei galvoje dedasi dievai žino kas? Taigi, rinkėjas privalo girdėti kalbantį politiką ir jokie žurnalistai bei redaktoriai neturėtų jį dengti. O kad nežmoniškas kalbos ir minčių jaukas papiktins vieną kitą kalbos davatką – nieko, išters. Yra ir svarbesnių dalykų.

Tiesa, yra ir kita medalio pusė. Negalima pamiršti sakytinės ir rašytinės kalbos skirtumų – visiškai natūralių ir suprantamų. Pavyzdžiui, kai sakytinę kalbą užrašome, reikia užpildyti natūralias pauzes, kurios galbūt tikrovėje nė nebuvo pauzės – kalbėjo gestai; nesažininga būtų siekti perduoti visus atsikvėpimus, atsikosėjimus, nusikrenkštėjimus, pasikasymus ir pan.; natūralioje šnekoje pilna visokių nepilnų, trumpų, redukuotų sakinių ir žodžių formų, konteksto motyvuotų minties šuolių – jų užpildymo irgi nelaikyti teksto iškraipymu. Žodžiu, šiuo atveju labai daug lemia ne tik redaktorius, bet ir žurnalistų profesionalumas ir sąžiningumas.

Beje, ar tiesa, kad ketinate surinkti žurnalistų kursą Filologijos fakultete?

Ne, neketinu. Tačiau žinia – ugnies be dūmų nebūna. Filologijos fakultetas ketina modernizuoti studijas ir pereiti prie modulinę studijų programų. (Beje, tai ir yra tikroji studijų reforma, apie kurią kažkodėl žurnalistams neįdomi – negi manote, kad pinigų srautų persikirstymas ir rektorių skyrimas kaip nors paveiks studijas? Tai juokinga.) Šalia pagrindinių filologinių modulių bus galima studentui laisvai pasirinkti ir kokių gretutinių modulių, pavyzdžiui, teatro, redagavimo, edukologijos, vertimo, vadybos, kūrybinio rašymo, teisės pagrindų, leidybos, žurnalistikos ir pan. Aišku, šie moduliai turėtų atsirasti bendradarbiaujant su kitais fakultetais. Žurnalistinis modulis teiks filologui žurnalistikos pagrindus – gal šis supratimas leis rasti daugiau bendros kalbos su žurnalistais. Tarp kitko, nėra tos mūsų studijos tokios tolimos, kaip gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio. Esama žurnalistinį išsilavinimą turinčių specialistų, dirbančių vertėjo ir redaktoriaus darbu, ir filologų, kremtančių žurnalistų duoną. Vadinas, mes tikrai teikiame universalų – universitetinį išsilavinimą, deja, ir vienu, ir kitų kartais prasta darbo kokybė ir nesusikalbėjimas rodo, kad kažin ko „nedamokome“. Yra kur tobulėti. Kita vertus, arčiau mūsų kalbos temos bus kitas modulis – redagavimo. Jame specializuosime studentus dirbti su originaliais ir verstiniais, knyginiiais ir laikraštiniais, spaudos ir radijo, grožiniais, dalykiniais ir visokiais kitokiais tekstais. Viliuosi pasitelkti kalbos praktikus – tiek autorius su vertėjais, tiek patyrusius redaktorius.

Kalbino Goda Juocevičiūtė